

مطالعه مؤلفه‌های هویتی هنر مطلوب انقلاب اسلامی با تمرکز بر بیانیه امام خمینی (ره) در سال ۱۳۶۷ خطاب به هنرمندان (بررسی نقاشی‌های منتخب از ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۷)

زینب مظفری خواه*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۹/۲۳

چکیده

انقلاب اسلامی به‌عنوان مبدأ دگرگونی‌های مختلف در جامعه ایران و به‌ویژه عرصه هنر، ویژگی‌های هویتی منحصر به فردی داشت که تفاوت‌های اساسی میان آن و سایر انقلاب‌ها ایجاد می‌کند. بهترین منظر برای شناخت ویژگی‌های هویتی انقلاب اسلامی، دیدگاه امام خمینی (ره) به‌عنوان رهبر فکری و اجرایی انقلاب اسلامی است؛ رهبری که از تأیید و همراهی مداوم مردم ایران برخوردار بود. بیانیه امام خمینی (ره) خطاب به هنرمندان که در سال ۱۳۶۷ به نگارش درآمد، عصاره دیدگاه ایشان و انقلاب اسلامی را در خصوص هنر نشان می‌دهد. حال پرسش اصلی این است که ویژگی‌های هویتی هنر مطلوب انقلاب اسلامی مطابق با بیانیه امام خمینی (ره) خطاب به هنرمندان چیست و چه اشتراکاتی میان این ویژگی‌ها و مؤلفه‌های مضمونی و موضوعی آثار نقاشی انقلاب اسلامی قابل مشاهده است. هدف اصلی پژوهش، شناسایی و معرفی ویژگی‌های هویتی هنر مطلوب انقلاب اسلامی، مطابق با دیدگاه امام خمینی (ره)، در هنر نقاشی دوران انقلاب اسلامی است. به این منظور، پس از تعاریف اولیه از هنر و رویکردهای هنر انقلاب اسلامی، بیانیه امام خمینی (ره) تجزیه و تحلیل و ویژگی‌های اصلی هویت هنر انقلاب اسلامی با توجه به آن استخراج شده است. سپس میزان تجلی و انعکاس این ویژگی‌ها در نقاشی انقلاب اسلامی بررسی شده است. اطلاعات لازم با استفاده از منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و نمونه‌های مورد بررسی که با روش انتخابی، گزیده شده‌اند شامل آثار منتخبی از نقاشان حوزه هنری است که از سال ۱۳۵۷ (پیروزی انقلاب اسلامی) تا سال ۱۳۶۸ (رحلت امام خمینی (ره)) به تصویر درآمده‌اند. این پژوهش با رویکردی بنیادی و به شیوه توصیفی - تحلیلی به این نتیجه دست یافته است که در سه بُعد فردی، اجتماعی و ملی هویت، استعاره‌های بصری قابل توجهی مشاهده شد. اما در خصوص مضامین انتزاعی تر مانند شرف و عزت یا مضامین پیچیده تر نظیر نمایش جمال حق، معادل‌های بصری قابل توجهی در آثار مشاهده نشد.

کلیدواژه‌ها: بیانیه امام خمینی (ره)، هویت هنر مطلوب، نقاشی انقلاب اسلامی

مقدمه

حفظ و بازبایی هویت ملت‌ها از مهم‌ترین دغدغه‌های نخبگان و دلسوزان هر جامعه است. از خودبیگانگی و عدم شناخت نقاط قوت و ضعف به‌عنوان اصلی‌ترین عارضه ناشی از ناآگاهی نسبت به هویت خود، سبب حرکت غلط و ناکارآمد بخش‌های مختلف جامعه خواهد شد. یکی از خطیرترین لحظات حیات یک جامعه در خصوص درک صحیح و آگاهانه از هویت خود، در زمانه انقلاب‌ها بروز و ظهور پیدا می‌کند. انقلاب‌ها گاه به منزله اعلان تغییر برخی ویژگی‌های هویتی و گاهی به عنوان تأکید یا بازبایی دوباره مؤلفه‌های هویتی جامعه قابل مطالعه هستند. انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ نیز به همین شکل قابل بررسی است. این انقلاب را می‌توان نمایش‌گر تغییراتی شگرف در اعلام خواسته‌ها و مطالبات مردم و بازگشت جامعه به مؤلفه‌های اصلی هویت ایرانی، از جمله دین‌داری تعبیر کرد. در نتیجه تحولات حاصل از انقلاب، سایر شئون جامعه نیز متأثر از آن، بازتاب‌دهنده برخی از مؤلفه‌های هویتی انقلاب اسلامی شدند. هنر یکی از عرصه‌هایی است که این تحولات را به وضوح انعکاس می‌دهد. در میان هنرها، نقاشی به دلیل ارتباط وسیع با جامعه، امکان خلق نسبتاً سریع (به دست یک خالق و در مدت زمان کم) و البته قابلیت بیانی مناسب، محمل خوبی برای بازتاب ویژگی‌های هویتی هنر انقلاب اسلامی محسوب می‌شود. بهترین مرجع برای شناخت مؤلفه‌های هویتی هنر انقلاب اسلامی، توجه به دیدگاه نظریه‌پرداز و راهبر اصلی انقلاب اسلامی، امام خمینی(ره) است. ایشان در طول یک دهه هدایت فکری و راهبری جامعه اسلامی، از ابتدای انقلاب اسلامی تا روز رحلت به جهان دیگر، به تشریح ابعاد مختلف هویت ایرانی - اسلامی پرداخته‌اند. اما چکیده نظریات و جهان‌بینی امام خمینی(ره) نسبت به انقلاب و هویت و هنر را می‌توان در بیانیه معروف ایشان خطاب به هنرمندان، که در شهریور سال ۱۳۶۷ به نگارش در آمده است، مشاهده کرد. حال پرسش اصلی این است که ویژگی‌های هویتی هنر مطلوب انقلاب اسلامی مطابق با بیانیه امام خمینی(ره) خطاب به هنرمندان چیست و چه اشتراکاتی میان این ویژگی‌ها

و مؤلفه‌های مضمونی و موضوعی آثار نقاشی انقلاب اسلامی قابل مشاهده است. پرسش فرعی پژوهش، این است که معنای هویت و ابعاد آن چیست و کدام یک از ابعاد هویتی در قالب کدام استعاره‌های بصری به نمایش درآمده‌اند. هدف اصلی پژوهش، شناسایی و معرفی ویژگی‌های هویتی هنر مطلوب انقلاب اسلامی، مطابق با دیدگاه امام خمینی(ره) در هنر نقاشی دوران انقلاب اسلامی است. به منظور دستیابی به هدف این پژوهش، ابتدا بیانیه امام خمینی(ره) تحلیل و مضامین اصلی آن استخراج می‌شود. سپس مؤلفه‌های هویتی متناظر با این مضامین انتخاب و در آثار منتخب مطالعه می‌شود.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از حیث هدف بنیادی است زیرا «در جست‌وجوی کشف حقایق و واقعیت‌ها» است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱، ۵۸) و با توجه به ماهیت، توصیفی - تحلیلی است. در تحقیق توصیفی - تحلیلی، سعی بر این است تا ضمن تحلیل شرایط، به دلایل و وضعیت مسئله و ابعاد متفاوت آن توجه شود. در این نوع تحقیق، محقق جزئیات مربوط به مسئله تحقیق را با گزاره‌های کلی مرتبط ارتباط می‌دهد و نتیجه‌گیری می‌کند (همان، ۷۱). داده‌های این پژوهش به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و تجزیه و تحلیل آن‌ها به شیوه کیفی به انجام رسیده است. بر این اساس، پژوهش پیش رو با مطالعه، تحلیل و استخراج شاخصه‌های اصلی هویت انقلاب اسلامی و هنر مطلوب آن از بیانیه امام خمینی(ره) در سال ۱۳۶۷، به بررسی شیوه تجلی آن در نقاشی‌های منتخب دوره انقلاب اسلامی می‌پردازد. جامعه آماری این پژوهش، نقاشی‌هایی است که در فاصله پیروزی انقلاب در سال ۱۳۵۷ تا رحلت امام خمینی(ره) در سال ۱۳۶۸، توسط نقاشان مطرح «حوزه هنری انقلاب اسلامی» و با موضوع مرتبط به تصویر درآمده‌اند. نمونه‌گیری به شیوه انتخابی و با معیار نسبت اثر با اصول بیان شده در بیانیه امام خمینی(ره) به انجام رسیده است. در پژوهش حاضر برای بهره بردن از منابع و ارجاع به آن‌ها، از روش ارجاع درون‌متنی انجمن روان‌شناسی آمریکا (APA) استفاده شده است.

پیشینه تحقیق

با توجه به بررسی‌های انجام‌شده در سایت رسمی ایران‌داک و کتابخانه ملی و کتابخانه دانشگاه تهران و دیگر دانشگاه‌ها تحت عنوان «مطالعه مؤلفه‌های هویتی هنر مطلوب انقلاب اسلامی با تمرکز بر بیانیه امام خمینی در سال ۱۳۶۷ خطاب به هنرمندان» مقاله‌ای علمی که دقیقاً با عنوان و موضوع مورد نظر مقاله حاضر تدوین و تنظیم شده باشد، یافت نشد. اما در حوزه مطالعات مرتبط، می‌توان به این نمونه‌ها اشاره کرد: مقاله محسن طبسی و مجتبی انصاری (۱۳۸۵) با عنوان «بررسی محتوا و شکل، در نقاشی دهه اول انقلاب اسلامی» که در آن به ویژگی‌های محتوایی و شکلی نقاشی دهه اول انقلاب و ارزیابی آن‌ها پرداخته شده است. نویسندگان چنین نتیجه می‌گیرند که در بیش از پنجاه درصد موارد، مسئله جنگ تحمیلی دغدغه هنرمندان و مضمون اصلی تابلوها بوده است. همچنین در کنار آن، رویکرد به مفاهیم متعالی انسانی جایگاه ویژه دارد و از نظر سبک یا شیوه بیان، بیشتر آثار به شیوه سمبولیسم و برخی به سبک رئالیسم کار شده‌اند. در مقاله آرزو پایدار فرد و محسن ایمانی نائینی (۱۳۹۱) با عنوان «هویت در هنر اسلامی» پس از شرح هنر اسلامی و حکمت، تأثیر خیال هنرمند اسلامی در خلق اثر هنری ناب، تصویر انسان در هنر اسلامی، رنگ‌گزینی هنر اسلامی و نقش و تأثیرات آن‌ها در تعالی معنوی و رشد اخلاقی انسان بررسی شده است. در مقاله «تجدید میثاق در نقاشی انقلاب اسلامی» (۱۳۶۸) نیز درباره هنر انقلاب و جهان‌بینی آن و تفاوت آن با هنر غرب صحبت شده است. کتاب مرتضی گودرزی (۱۳۸۰) با عنوان جست‌وجوی هویت در نقاشی معاصر ایران در ابتدا از نگارگری و نقاشی سنتی ایران یاد می‌شود و در فصل «دنیای مثالی نقاشی ایرانی» مشخصه‌هایی از نگارگری بیان می‌شود و در بخش بعدی کتاب، نقاشی قهوه‌خانه‌ای را به‌عنوان یکی از منابع نقاشی معاصر بیان می‌کند. در بخش دیگری از این کتاب، نقاشی بعد از انقلاب اسلامی بررسی شده و حضور محتوا و تعهد دینی و اجتماعی در هنر را مهم‌ترین بینش نقاشان انقلاب معرفی می‌کند. در بخش پایانی نیز با عنوان «رجوع به

خوبیشتن»، فعالیت نقاشانی که تلاش کردند تا هنر و هویت فرهنگی خود را در مقابل فرهنگ بیگانه حفظ کنند، بیان می‌شود. در هر بخش از این کتاب تصاویری از نقاشی‌های نقاشان ایران به نمایش گذاشته شده است. نکته قابل ذکر آن است که در بسیاری از آثار مانند کتاب تجربه معنوی؛ برگزیده مقالات/ سخنرانی و گفتگوها به مناسبت نمایشگاه ۲۰ سال انقلاب اسلامی در نقاشی معاصر ایران (۱۳۷۸) و برخی دیگر از مقالات، بیشتر درباره تعریف هویت و انواع آن از منظر علوم اجتماعی صحبت شده است که زاویه دید متفاوتی از پژوهش حاضر است.

تعریف هویت

هویت در معنای لغوی؛ یعنی حقیقت و ماهیت چیزی؛ یا هویت پاسخ به سؤال چه کسی بودن و چگونه بودن است (کرجی، ۱۳۷۵: ۲۶۵) و در زبان انگلیسی، معادل کلمه identity است که در آکسفورد به معنای «آنچه کسی یا چیزی هست، همان بودن» ترجمه شده است. هویت به ویژگی‌هایی اشاره دارد که موجب تشخیص فرد می‌شود. پس می‌توان گفت که هویت پاسخی به کیستی «من» و البته چیستی «ما» است (بهزادفر، ۱۳۸۶: ۱۱). بدین ترتیب در نگاه اول توجه مفهوم هویت معطوف به خود است در حالی که معنای این مفهوم در قالب جامعه مشخص می‌شود و ما بر اساس ارتباط خود با دیگران و جامعه به آنچه هستیم بدل می‌شویم. هویت عناصر درونی، ذهنی و بیرونی را شامل می‌شود؛ موقعیتی برای بازشناسی اجتماعی توسط دیگران است و نه فقط من. هویت مجموعه باورهای ذهنی است که سبب تفاوت‌گذاری میان خود و دیگری می‌شود و به عمل فردی یا اجتماعی بر اساس آن و با هدف حفظ تداوم و تقویت آن و یا در جهت تخریب و تضعیف هویت‌های دیگر دامن می‌زند» (فکوهی، ۱۳۸۰: ۶۳ و ۶۴).

اما تعریف هویت به حوزه فردی و اجتماعی محدود نمی‌شود. بعد دیگری در تعریف هویت وجود دارد که نقش مهمی در این تعریف ایفا می‌کند و این بعد، هویت ملی است.

مؤلفه‌های هویتی هنر مطلوب انقلاب اسلامی از دیدگاه امام خمینی(ره)

امام خمینی(ره) به مسئله هویت توجه ویژه‌ای داشته‌اند. این امر در حدی است که هر گونه رشد در جامعه ایران را در گرو بازگشت به ریشه‌های اصیل هویت ایرانی می‌دانند. «باید در فرهنگ، توجه به آن داشته باشید و کوشش بشود که خودتان را پیدا کنید. ما گم کرده‌ایم خودمان را؛ تمام مفاخر شرقی را کنار گذاشته‌ایم و هی رفتیم سراغ مفاخر غرب، آن هم نه آنی که آن‌ها دارند، آنی که به ما می‌دهند. اگر آنی که آن‌ها داشتند بسیار خوب، آن‌ها در جهات طبیعی جلو هستند اما آنی که به ما تحویل می‌دهند... نمی‌خواهد برای ما فرهنگ درست کند. این می‌خواهد یک فرهنگ غربی درست کنند که در خدمت غرب باشد... هرچه از غرب برای ما می‌آید یا از شرق برای ما می‌آید که سوغات برای ما می‌آورند آن‌هایی است که ما را تباه کرده‌است.» (جعفرزاده، ۱۳۸۸: ۴۲) و «بارها تذکر داده‌ام که باید ایرانی بسازیم که بتواند بدون اتکا به امریکا و شوروی و انگلستان، این جهان‌خواران بین‌المللی استقلال خویش را به دست گیرد و روی پای خود بایستد و هویت اصیل را به جهان عرضه کند» (امام خمینی، ۱۳۷۲: ج ۸، ۹۱).

امام خمینی(ره) در طول سالیان انقلاب اسلامی، در بزنگاه‌های مختلف راجع به هویت ایرانی - اسلامی و همچنین ارتباط آن با هنر و هنرمندان سخن گفته‌اند اما عصاره مهم‌ترین دیدگاه‌هایشان را در خصوص شاخصه‌های هنر مطلوب انقلاب اسلامی که در مجاورت و ارتباط عمیق با هویت معنا شده است باید در بیانیۀ ایشان خطاب به هنرمندان یافت. در سی‌ام شهریور ۱۳۶۷، امام خمینی(ره) در تبیین هنر متعالی، پیامی خطاب به هنرمندان (یا منشور هنرمندان) صادر کردند و در آن چنین گفتند:

«خون پاک صدها هنرمند فرزانه در جبهه‌های عشق و شهادت و شرف و عزت، سرمایه زوال‌ناپذیر آن‌گونه هنری است که باید، به تناسب عظمت و زیبایی انقلاب اسلامی، همیشه مشام جان زیباپسند طالبان جمال حق را معطر کند. تنها هنری مورد قبول قرآن است که صیقل‌دهنده اسلام ناب محمدی(ص)، اسلام ائمه

به همین علت محققان رشته‌های مختلفی نظیر روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و علوم سیاسی، با توجه به علایق و اهداف خود درباره هر یک از این سطوح به مطالعه و تحقیق مشغول هستند. در واقع باید گفت که موضوع هویت، مسئله‌ای میان‌رشته‌ای است. اصولاً هویت امری ثابت و بدون تغییر و دگرگونی نیست، بلکه همواره مؤلفه‌های اصلی آن دچار تغییر و تحول می‌شوند؛ به همین دلیل به نظر می‌رسد که مسئله هویت برای هر نسل به‌طور خاص مطرح می‌شود. هویت زنجیره به‌هم‌پیوسته‌ای است که از مکان‌ها و قرن‌های بسیار دور آغاز شده و با گذر از حوادث و شرایط مختلف و پشت سر گذاشتن فراز و نشیب‌ها، به تناسب ضرورت شرایطی که در آن قرار داشته، به نسل‌های بعدی منتقل شده است. بسیاری از محققان هویت ملی، عناصر سازنده‌ای نظیر ارزش‌های ملی، شامل تمامی مشترکات فرهنگی (سرزمین، زبان، نمادهای ملی، تاریخ، سنت‌ها، ادبیات و...)؛ ارزش‌های دینی شامل تمامی مشترکات دینی و فرهنگ و ارزش‌های جامعه‌ای و انسانی را به‌عنوان مهم‌ترین عناصر هویت‌بخش هر ملت معرفی کرده‌اند (زهیری، ۱۳۸۱: ۲۰۱).

از منظر اندیشمندان در این حوزه هویت به‌صورت کلی دارای سه بُعد در نظر گرفته شده است: هویت فردی، هویت اجتماعی و هویت ملی هر کدام از این ابعاد تعاریف جداگانه‌ای دارند اما در مجموع می‌توانند به شکل کارآمدی هویت را تعریف کنند. این ابعاد در تحلیل بیانیۀ امام خمینی(ره) و استخراج ویژگی‌های هویتی هنر انقلاب اسلامی، یاری خواهد رساند. در این معنا، انقلاب اسلامی نیز به‌عنوان یک پدیده اجتماعی، خود دارای شاخصه‌های هویتی است که آن را از سایر انقلاب‌ها مجزا می‌کند. از این روی، هنر برآمده از انقلاب نیز بازتاب‌دهنده همان عناصر هویتی انقلاب است که اکنون در قالب هنر و با زبان نقاشی به تصویر کشیده شده است و در بیان امام خمینی(ره)، هویت مذکور در سه بُعد فردی، اجتماعی و ملی معنا پیدا می‌کند.

هنرمندان ما در جبهه‌های دفاع مقدس‌مان این‌گونه بودند، تا به ملاً اعلا شتافتند؛ و برای خدا و عزت و سعادت مردمشان جنگیدند؛ و در راه پیروزی اسلام عزیز تمام مدعیان هنر بی‌درد را رسوا نمودند» (امام خمینی، ۱۳۷۲: ج ۲۱، ۱۴۵ و ۱۴۶).

مهم‌ترین مضامین استخراج شده از بیانیه امام خمینی(ره) در نمودار ۱ قابل مشاهده است.

تأمل در مضامین استخراج شده نشان می‌دهد، می‌توان همه آن‌ها را ذیل هویت دینی با تعریف امام خمینی(ره) از اسلام ناب تعریف کرد. اینگونه مضامین استخراج شده از بیانیه امام خمینی(ره) را می‌توان ذیل سه بُعد فردی، بعد اجتماعی و بُعد ملی تقسیم کرده و ویژگی‌ها را ذیل آن‌ها قرار داد. البته باید توجه کرد که برخی ویژگی‌ها، میان دو یا سه بُعد، مشترک هستند. به عنوان نمونه، شهادت را می‌توان ذیل هر سه بعد تعریف کرد. نکته قابل توجه این است که تمام ویژگی‌های بیان شده در حوزه اجتماعی و ملی، ذیل مفهوم عدالت قابل تبیین هستند و این امر، جایگاه محوری مسئله

هدی(ع)، اسلام فقرای دردمند، اسلام پابرهنگان، اسلام تازیانه‌خوردگان تاریخ تلخ و شرم‌آور محرومیت‌ها باشد. هنری زیبا و پاک است که کوبنده سرمایه‌داری مدرن و کمونیسم خون‌آشام و نابودکننده اسلام رفاه و تجمل، اسلام التقاط، اسلام سازش و فرومایگی، اسلام مرفهین بی‌درد، و در یک کلمه «اسلام امریکایی» باشد. هنر در مدرسه عشق نشان‌دهنده نقاط کور و مبهم معضلات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، نظامی است؛ هنر در عرفان اسلامی ترسیم روشن عدالت و شرافت و انصاف، و تجسم تلخ‌کامی گرسنگان مغضوب قدرت و پول است. هنر در جایگاه واقعی خود تصویر زالوصفتانی است که از مکیدن خون فرهنگ اصیل اسلامی، فرهنگ عدالت و صفا، لذت می‌برند؛ تنها به هنری باید پرداخت که راه ستیز با جهان‌خواران شرق و غرب، و در رأس آنان امریکا و شوروی را بیاموزد. هنرمندان ما تنها زمانی می‌توانند بی‌دغدغه کوله‌بار مسئولیت و امانتشان را زمین بگذارند که مطمئن باشند مردمشان بدون اتکا به غیر، تنها و تنها در چارچوب مکتبشان، به حیات جاویدان رسیده‌اند؛ و

خلاصه نکات

- شهادت، شرف و عزت سرمایه هنر انقلابی - دینی
- نمایش جمال حق
- تناسب با عظمت و زیبایی اسلام
- صیقل‌دهنده اسلام ناب (اسلام فقرای دردمند، پابرهنگان، تازیانه خوردگان تاریخ تلخ و شرم‌آور محرومیت‌ها)
- زیبا و پاک
- کوبنده سرمایه‌داری مدرن و کمونیسم
- نابودکننده اسلام رفاه و تجمل/اسلام مرفهان بی‌درد
- نابودکننده اسلام التقاط
- نابودکننده اسلام سازش و فرومایگی
- در مجموع نابودکننده اسلام امریکایی
- نشان‌دهنده نقاط کور و مبهم معضلات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و نظامی
- ترسیم روشن عدالت، شرافت و انصاف
- تجسیم تلخ‌کامی گرسنگان مغضوب قدرت و پول
- ترسیم‌کننده زالوصفتان مکنده خون فرهنگ اصیل اسلامی و عدالت و صفا
- هنری که راه ستیز با جهان‌خواران شرق و غرب را بیاموزد
- نقطه انتهایی مسئولیت هنرمند: نقطه‌ای که مردم بدون اتکا به غیر در چارچوب مکتب به حیات جاویدان رسیده‌اند
- هنرمند واقعی: رزمندگان اسلام

مضامین استخراج شده

- نمایش‌دهنده شهادت، شرف و عزت
- نمایش‌دهنده عظمت و زیبایی حق
- مروج اسلام ناب
- طرفدار مستضعفین
- نابودکننده اسلام امریکایی
- در تقابل با ظالم و مستکبر
- در تقابل با تجمل و بی‌دردی
- در تقابل با التقاط
- در تقابل با سازش، ذلت و تسلیم
- افشا کننده نقاط کور و مبهم جامعه
- ترسیم‌کننده روشن عدالت و انصاف
- رسواکننده ویژه‌خواران
- آموزنده تقابل با مستکبران
- طرفدار مجاهدان

مضامین استخراج شده (ذیل هویت دینی)													
بعد فردی			بعد اجتماعی				بعد ملی						
نمایش دهنده شرف	نمایش دهنده عزت	نمایش دهنده جمال حق	نمایش دهنده عدالت و انصاف	نمایش قابل با تحمل و بی‌دردی	در تقابل با انقضا	در تقابل با ظلم	افشاکننده نقاط کور و مبهم جامعه	رسوا کننده ویژه‌خواران	طرفداری از مستضعفین	طرفداری از مجاهدان	در تقابل با ظالم	در تقابل با سازش، ذلت و تسلیم	آموزنده تقابل با مستکبران

نمودار ۲. صورت‌بندی مضامین بیانیه امام خمینی(ره)

«محرم، ماه نهضت بزرگ سید شهیدان و سرور اولیای خداست که با قیام خود در مقابل طاغوت، تعلیم‌سازندگی و کوبندگی به بشر داد و راه فنای ظالم و شکستن ستمکار را به فداییی دادن و فداییی شدن دانست و این خود سرلوحه تعلیمات اسلام است برای ملت ما تا آخر دهر» (امام خمینی، ۱۳۷۲: ج ۲، ۱۱). همچنین حضرت امام با توجه به دو هدف مهم انقلاب اسلامی، یعنی استقلال و آزادی، حفظ این دو دستاورد انقلاب را وابسته به حفظ هویت عاشورایی می‌دانند. در نتیجه، الگو گرفتن از قیام سیدالشهدا(ع) از شاخصه‌های مهم و بارز هویت هنر انقلاب اسلامی محسوب می‌شود که انتظار می‌رود در بررسی آثار هنرمندان این دوره مشاهده شود. در نهایت، امکان ارائه معادل بصری از مفاهیم

عدالت در افکار امام خمینی(ره) و البته در انقلاب اسلامی را نشان می‌دهد. در مجموع، مضامین ارائه‌شده را در بیانیه، با لحاظ نکته گفته‌شده، می‌توان در نمودار ۲ مشاهده کرد. آنچه مشخص است این است که دیدگاه‌های امام خمینی(ره) در زمینه‌های مختلف و به‌ویژه در خصوص هنر مطلوب انقلاب اسلامی، بر پایه جهان‌بینی اسلامی و البته درک عمیق از نیازهای جامعه ایرانی و مقتضیات روز بوده است. در نتیجه آنچه در نگرش امام خمینی(ره) به‌وضوح مشاهده می‌شود، تسلط مفهوم «اسلام ناب محمدی(ص)» و تقابل با «اسلام امریکایی» در دو بُعد اجتماعی و ملی است. این مفهوم در نگرش شیعی بیش از هر چیز در واقعه عاشورا و شهادت امام حسین(ع) و یارانشان تجلی پیدا می‌کند. از نظر امام خمینی(ره)

بعد هویتی	مضامین دارای امکان معادل‌سازی بصری
فردی	شهادت
فردی	شرف/عزت
فردی	نمایش جمال حق
اجتماعی	تقابل با تحمل و بی‌دردی/رسواکننده ویژه‌خواران/افشاکننده نقاط کور و مبهم
اجتماعی	نمایش عدالت و انصاف
اجتماعی/ملی	تقابل با ظلم/ظالم/مستکبر
ملی	طرفداری از مجاهدان
ملی/اجتماعی	طرفداری از مستضعفان

جدول ۱. مضامین استخراج شده از بیانیه امام خمینی(ره) که قابلیت بیشتری برای معادل‌سازی استعاری و بصری دارند.

مضمون	معادل بصری مشاهده شده در آثار	نمونه اثر
شهادت	تصویر عروج شهید/ شهید در مقام شاهد استفاده از نماد سرو به عنوان جاودانگی شهید استفاده از تصویر عاشورا	تصویر ۱ تصویر ۲ تصویر ۵ تصویر ۶
شرف/عزت	تشبیه به حضرت زینب(س) ترکیب متضاد زنی در حال حمل جعبه مهمات قامت راست زنان در شهادت عزیزان	تصویر ۳ تصویر ۱ تصویر ۴
نمایش جمال حق	نمایش جایگاه نهایی شهید در قُرب رحمت الهی	تصویر ۶

جدول ۲. معادل‌های بصری مضامین مرتبط با هویت فردی که در آثار مشاهده شد.

اما در بیانیه امام خمینی(ره)، سه مؤلفه، از مؤلفه‌های بیان شده را می‌توان ذیل این بعد تعریف کرد. همانطور که قبلاً اشاره شد، ویژگی‌هایی نظیر تقابل با ظالم و مستکبر در این بعد نیز قابل تبیین است اما موضوعاتی مانند شهادت، شرف یا عزت، با وجود معنای اجتماعی و ملی، دارای ویژگی پررنگ و مهم فردی هستند. به‌طور خاص، شهادت (که معنای همچون شرف و عزت را در خود دارد) از پربسامدترین مضامین تکرار شده در آثار و نقاشی‌های انقلاب اسلامی به شمار می‌رود. عناصر موجود در آثار نقاشان دوران انقلاب اسلامی از حضور فیزیکی یک رزمنده تا شهیدی بدون سر (اشاره به واقعه عاشورا)، سلاح، رزمنده، گل شقایق، پیشانی‌بند، بال‌هایی خون‌آلوده، عزاداری، سجده، صحنه جنگ و «کبوتر (نماد پاکی، صفا)، مرغ (نماد جان و نفس) و...» (اسماعیل پور، ۱۳۷۷: ۲۲-۲۹) به نمایش همان مضامین ذکر شده در بُعد فردی هویت یعنی شهادت، عزت، شرف و جمال حق در آثار خود پرداخته است (تصاویر ۱ تا ۶). در تابلوی معراج شهید، محمدعلی رجبی با بهره‌مندی از الگوی نگارگری، شهید و مادرش را در محاصره فرشتگان نشان می‌دهد (تصویر ۱). مشابه همین مضمون را می‌توان در تابلوی ایثار کاظم چلیپا نیز مشاهده کرد که با عنصر واقعه عاشورا و حضور امام حسین(ع) نیز گره خورده است (تصویر ۳). حضور این مفهوم عاشورایی در تابلوی شهادت اثر حبیب‌الله صادقی، با حضور معصوم(ع) و شهدای بی‌سر واقعه عاشورا،

انتزاعی نیز قابل تصور است اما این کار، دشوار و دیرپاب است. به همین دلیل، آن دسته از مضامینی که امکان بدل شدن به معادل بصری در آن‌ها با سهولت بیشتری امکان‌پذیر است و درک آن از سوی مخاطب نیز محتمل‌تر و ساده‌تر است، محل تمرکز این پژوهش در بررسی آثار منتخب خواهند بود. این مضامین در جدول ۱ درج شده‌اند.

بحث و بررسی

باید توجه داشت که در ابتدای دوره انقلاب اسلامی، نقاشان دارای فرم مستقل نیستند و از فرم آثار سایر نقاط جهان، مانند نقاشی انقلاب مکزیک بهره می‌برند. به لحاظ مضمونی ردپای مضامین غیر دینی و مختص به انقلاب اسلامی مشاهده می‌شود (مثلاً مضامین سوسیالیستی) اما نقطه اصلی جداکننده نقاشی قبل و بعد از انقلاب اسلامی، مضامین آثار به شمار می‌رود؛ نکته‌ای که بسیاری از تحلیل‌گران نقاشی انقلاب اسلامی، به آن اشاره کرده‌اند (گودرزی، ۱۳۸۷: ۷۵ و آوینی، ۱۳۷۸: ۵).

بررسی بازتاب مؤلفه‌های مرتبط با بُعد فردی هویت در آثار

بُعد فردی هویت ایرانی - اسلامی دارای ویژگی‌های مختلفی است که پیش از این، در پژوهشی از نگارنده به برخی از آن‌ها پرداخته شده است (مظفری‌خواه، ۱۴۰۰).

تصویر ۳. اینثار، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۰، هنرمند: کاظم چلیپا (گودرزی، ۱۳۸۸: ۱۰۵)

تصویر ۲. شهادت، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۴، هنرمند: علی وزیریان (URL2).

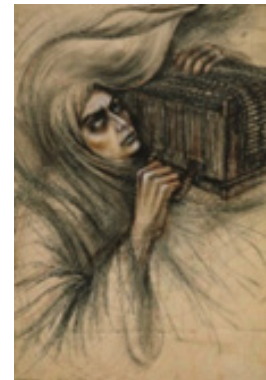
تصویر ۱. معراج شهید، تکنیک: گواش، ۱۳۶۷، هنرمند: محمدعلی رجبی (گودرزی، ۱۳۸۸: ۱۳۵)

تصویر ۶. شهادت، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۰، هنرمند: مصطفی گودرزی (URL2)

تصویر ۵. شهادت، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۵۸، هنرمند: حبیب‌الله صادقی (گودرزی، ۱۳۸۸: ۹۵)

تصویر ۴. از تبار زینب، تکنیک: ترکیب مواد، ۱۳۶۱، هنرمند: ناصر پلنگی (URL2)

همانطور که در بخش پیشین بیان شد، دین اسلام به‌عنوان دال مرکزی در دیدگاه امام خمینی(ره)، پوشش‌دهنده ویژگی‌های اصلی بُعد اجتماعی و ملی هویت انقلاب اسلامی به شمار می‌رود. در نتیجه، نمایش برخی از موضوعات و اتفاقات تاریخی و اسلامی و ارزشمند از نظر دین اسلام، بازتاب بُعد اجتماعی هویت در اثری هنری به شمار می‌رود. هنرمندان نقاش متعهد و مسلمان در آثار خود با استفاده از برخی تمهیدات بصری نظیر استفاده از رمز و نماد، عناصر اصلی دین را به نمایش گذاشته‌اند. استفاده از نشانه‌هایی مانند قرآن و مهر و سجاده و رحل قرآن، سجده، پوشش چادر به رنگ سیاه یا سفید، مقنعه و چفیه؛ نمادهای عزاداری حسینی مانند علم و پرچم و وسایل عزاداری روز عاشورا و مشک آب و حصار و قفس و...؛ یا حضور معماری در

به‌وضوح دیده می‌شود (تصویر ۵). در شهادت، اثر علی وزیریان، رزمنده‌ای بی‌سر دیده می‌شود که در پس او، سروی که خورشید را پشت سر خود دارد، سرخ‌گون، ایستاده است (تصویر ۲). مصطفی گودرزی، در شهادت، شهید را در قامتی ایستاده، در مقام شاهد عالمی زیبا به تصویر در آورده است که می‌توان آن را معادلی بصری از جمله «شهید نظر می‌کند به وجه‌الله» دانست که در بیان امام خمینی(ره) آمده است (تصویر ۶). در اثری دیگر با نام از تبار زینب، ناصر پلنگی، زنی را در حال حمل جعبه فشنگ، با چهره‌ای استوار، به تصویر در آورده است (تصویر ۴).

بررسی بازتاب مؤلفه‌های مرتبط با بُعد اجتماعی هویت در آثار

در آغوش گرفته است، مردی که در حال شخم زدن زمین کشاورزی خود است، رزمندگانی که به جنگ می‌روند، شهدایی که در کفن خوابیده‌اند و زمینی که سوخته است به نمایش در می‌آید. نکته جالب در این تابلو، قد علم کردن یک نشانه، به ازای هر نشانه بر زمین افتاده‌ای است؛ اگر شهدای کفن‌پیچ دیده می‌شوند، رزمندگان استوار در نزدیکی نقطه طلایی حضور دارند؛ اگر نخل‌های سوخته و بی‌سر وجود دارند، نخلی برافراشته و استوار در میانه ایستاده است؛ اگر کشتی‌های شکسته‌ای دیده می‌شوند، کشتی ایستاده‌ای در پس آن‌ها حضور دارد و مسیر گندم‌زار، راه به افقی در بی‌نهایت می‌برد. در نهایت، علی‌رغم همه مشکلات و غم‌ها که در چهره زن نیز مشاهده می‌شود، ایستادگی پیکر او در میانه تصویر این اثر را می‌توان نماد اصلی مقاومت در این تصویر دانست. در تابلوی انقلاب اسلامی اثر ایرج اسکندری (تصویر ۱۱)، در فرمی ملهم از نگارگری، تصویری از بدرقه رزمنده‌ای جوان در کنار تصویر مهمی از واقعه عاشورا (حضور حضرت ابوالفضل(ع) در کنار شریعه فرات) و همچنین زنی که تصویر شهادت همسرش را در دست دارد مشاهده می‌شود و اینگونه، این تابلو نیز حرکت جامعه در جهت جهاد در راه حق را به نمایش در آورده است.

بنا بر آنچه مشاهده شد، هنرمندان با استفاده از تصاویر جنگ، واقعه عاشورا و ایثار و همچنین با حضور پرنسپ زنانه در آثار، سعی در به تصویر درآوردن برخی ابعاد اجتماعی هویت، همچون طرداری از مستضعفان، تقابل با تجمل و بی‌دردی، تقابل با ظالم، افشاکننده نقاط کور و مبهم جامعه و رسواکننده زالوصفتان را داشتند (تصاویر ۷ تا ۱۲).

آثار، در قالب عناصری مانند مسجد، خانه کعبه و اماکن مقدسه، نمونه‌هایی هستند که بسیاری از آن‌ها در نقاشی دوران انقلاب اسلامی ایران استفاده شده است. حتی کاربرد برخی اعداد نیز با توجه به مفاهیم مقدس آن در دین رخ داده است (اسماعیل‌پور، ۱۳۷۷: ۲۲-۲۹).

در موش‌های سکه‌خوار (تصویر ۷)، کاظم چلیپا، ذیل جریان رایج در جامعه که شهادت مردان و ایثار زنان را نشان می‌دهد، فرصت‌طلبان را مانند موش‌هایی که زیر زمین زندگی می‌کنند نشان می‌دهد که فارغ از سختی‌های موجود در جامعه، در بزم تاریک خود مشغول ثروت‌اندوزی هستند. در تابلوی ناصرخان اثر حبیب‌الله صادقی نیز پیکر عریان و بی‌مصرف مردی چاق که روی یک صندلی به خواب رفته است در کنار تصاویری از کار و زحمت افسار مختلف جامعه به تصویر درآمده است (تصویر ۸). این دو تابلو به خوبی ویژگی رسواکنندگی ویژه‌خواران و به تعبیر امام(ره)، «زالوصفتان» را منعکس می‌کنند. در اثر دیگری به نام هرگز مباد از حبیب‌الله صادقی (تصویر ۱۲)، رد خون قلب یک مجاهد شهید، در قالب مدالی بر سینه یک مسئول (کت به نشانه مسئولیت اداری و حکومتی) نشسته است؛ مسئولیتی که همچون یک دام (کت بر یک چوب ماهیگیری نصب شده است) برای انسان به نمایش درآمده است. در اثر عزاداری از کاظم چلیپا (تصویر ۱۰)، عزاداری اباعبدالله الحسین (ع) با مبارزه، مجاهدت و ایثار گره خورده است و در هر دوی این آثار حضور پرنسپ جامعه به‌عنوان بستر شکل‌گیری این واقعه مشاهده می‌شود. در تابلوی مقاومت اثر حبیب‌الله صادقی (تصویر ۹)، ایستادگی یک ملت در مقابل مشکلات و ظلم، در قالب مادری که فرزند خود را

مضمون	معادل بصری مشاهده شده در آثار	نمونه اثر
تقابل با تجمل و بی‌دردی رسواکننده ویژه‌خواران افشاکننده نقاط کور و مبهم	تقابل تصویر ایثارگران و محرومان، درمندان در مقابل ویژه‌خواران تقابل تصویر ایثارگری در مقابل منفعت‌طلبی نمایش تصویر ویژه‌خواران زیر پوست شهر	تصویر ۷ تصویر ۸ تصویر ۱۱
طرداری از مستضعفان	تصاویر درد و رنج و کار و تلاش محرومان و مستضعفین	تصویر ۹ تصویر ۱۰

تصویر ۸. ناصرخان، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۵۸، هنرمند: حبیب‌الله صادقی (گودرزی، ۱۳۶۸: ۱۰۲)

تصویر ۷. موش‌های سکه‌خوار، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۲، هنرمند: کاظم چلیپا (گودرزی، ۱۳۸۷: ۹)

تصویر ۱۰. عزاداری، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۳، هنرمند: کاظم چلیپا (گودرزی، ۱۳۸۸: ۱۲۷)

تصویر ۹. مقاومت، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۲، هنرمند: حبیب‌الله صادقی (گودرزی، ۱۳۸۸: ۱۰۳)

تصویر ۱۲. هرگز مباد، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۴، هنرمند: حبیب‌الله صادقی (گودرزی، ۱۳۸۸: ۲۰۹)

تصویر ۱۱. انقلاب اسلامی، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۲، هنرمند: ایرج اسکندری (گودرزی، ۱۳۸۸: ۶۵)

بررسی بازتاب ویژگی‌های مرتبط با بُعد ملی هویت در آثار

هویت انقلاب اسلامی، فراتر از بُعد فردی و اجتماعی، واجد ویژگی‌های ملی مهمی است که در تعامل و رابطه با جهان و ملت‌های دنیا، نقشی اساسی ایفا می‌کند. همانطور که در بیانیه امام خمینی (ره) مشاهده شد، ویژگی‌هایی از هویت هنر انقلاب اسلامی، آن را به جریان‌های دیگر مقاومت در برابر ظلم متصل می‌کند. مهم‌ترین مؤلفه‌های تعریف‌شده ذیل این بُعد هویت هنر انقلاب اسلامی، پیرامون مقاومت و مبارزه شکل می‌گیرند؛ تقابل برابر ظلم و استکبار، تقابل با تسلیم و ذلت، طرفداری از مجاهدان و رزمندگان در برابر ظالم و آموزش‌دهنده و ترغیب‌کننده ملت‌ها به تقابل با ظالم. آثار نقاشان انقلاب اسلامی، این بُعد مهم از هویت هنر انقلاب را به خوبی به نمایش گذاشته‌اند. به‌ویژه دو شاخصه طرفداری از مجاهدان و همچنین تقابل با ظلم و استکبار به‌وضوح مشاهده می‌شود. در کنار اینها، خود آثار نقش مهمی در تهییج ملت‌های مظلوم، به ایستادگی در برابر ظالمان و مستکبران عالم ایفا می‌کنند. حبیب‌الله صادقی در رمی جمرات - که به حادثه جمعه خونین مکه اشاره دارد - حاجی مُحَرَمی را نشان می‌دهد که کعبه را در قلب خود دارد (و نه به‌عنوان یک بنای سنگی در مکه) و در حال سنگ زدن به شیطان است (تصویر ۱۳). اطراف او را نیروهای زر و زور احاطه کرده‌اند؛ سکه‌های طلا و اسکناس‌ها، چهره‌های شیطانی با

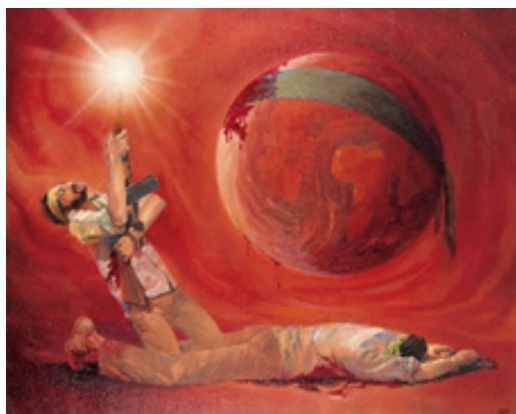
رنگ‌های تیره و سرنیزه‌های آخته، همه، نشانه‌های این نیروهای زر و زور هستند. در بسیاری از آثار مانند نقاشی با عنوان فلسطین از علی وزیریان (تصویر ۱۶) و همسنگران قدس از حسین خسروجردی (تصویر ۱۷)، مسئله فلسطین، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین تجلی‌گاه‌های ظلم مستکبران و مقاومت مظلومان، موضوع اصلی آثار قرار گرفته است. در غالب این آثار تصویر مجاهدان مقاومت مشاهده می‌شود. در شمع تاریخ، مرزبانان دشت شقایق (به ترتیب تصویر ۱۴، ۱۵)، تصاویر رزمندگان و مجاهدان اسلام و ایران به چشم می‌خورد. در مرزبانان دشت شقایق، حبیب‌الله صادقی، مجاهدان را از طیف‌ها و اقوام مختلف در حالی به تصویر کشیده است که علی‌رغم همه خرابی‌های پشت سر، به‌طور استوار، در حال طی مسیر هستند. در یا لثارات الحسین، همین هنرمند، در حالی رزمندگان را در تابلوی خود به نمایش گذاشته است که امام حسین (ع) در مرکز تابلو به چشم می‌خورد. عناصر عزاداری امام حسین (ع) در کنار مجاهدت، رزمندگی و شهادت رزمندگان در میدان نبرد و ایستادگی زنان در پشت جبهه مشاهده می‌شوند و اینگونه معنای مجاهدت و ایستادگی در برابر ظالم در روزگار انقلاب با مفهوم واقعه عاشورا گره می‌خورد. در شمع تاریخ، شهادت یک مجاهد و ایستادگی رزمنده‌ای دیگر که خورشید را در انتهای لوله تفنگ خود دارد، در کنار کره زمین که سربند خونینی به آن بسته شده است، دیده می‌شود. بهره‌مندی از واقعه عاشورا یا در معنای کلی‌تر، بُعد ملی

مضمون	معادل بصری مشاهده شده در آثار	نمونه اثر
تقابل با ظلم / ظالم / مستکبر	مبارزه علیه غاصبان فلسطین	تصویر ۱۵ تصویر ۱۲
طرفداری از مجاهدان	ارائه تصویری مظلوم، مقتدر و ایثارگر از مجاهدان در رمی جمرات، فلسطین و در حال رفتن به جبهه‌ها	تصویر ۱۶ تصویر ۱۲ تصویر ۱۴ تصویر ۱۳
طرفداری از مستضعفان	سربند مشکی زمین و خونین شدن آسمان و زمین در سوگ شهید	تصویر ۱۵ تصویر ۱۲ تصویر ۱۶

تصویر ۱۵. مرزبانان دشت شقایق، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۵۹، هنرمند: کاظم چلیپا، (URL2)

تصویر ۱۴. شمع تاریخ، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۴، هنرمند: ایرج اسکندری (گودرزی، ۱۳۸۸: ۱۰۳)

تصویر ۱۳. رمی جمرات، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۲، هنرمند: حبیب‌الله صادقی (گودرزی، ۱۳۸۷)

تصویر ۱۷. همسگران قدس، تکنیک: رنگ و روغن، ۱۳۶۳، هنرمند: حسین خسروجردی، (URL2)

تصویر ۱۶. فلسطین، تکنیک: اکریک، ۱۳۶۴، هنرمند: علی وزیریان (گودرزی، ۱۳۸۸: ۲۳)

عناصر هویت دینی با تعریفی که در پژوهش حاضر از بیانیه امام خمینی(ره) استخراج شد، در هر سه بُعد فردی، اجتماعی و ملی در آثار، قابل ردیابی بودند. اموری مانند شهادت در بُعد فردی، طرفداری از مستضعفان، تقابل با تجمل و بی‌دردی، تقابل با ظالم، رسواکننده ویژه‌خواران و افشاکننده نقاط کور و مبهم جامعه در بُعد اجتماعی، و طرفداری از مجاهدان، تقابل با ظلم و استکبار، تقابل با سازش و ذلت و تسلیم و آموزنده تقابل با مستکبران در بُعد ملی در آثار، قابل مشاهده هستند. اما برخی مفاهیم پیچیده‌تر یا انتزاعی‌تر را به دلیل دشواری بیان آن‌ها در تصویر، کمتر می‌توان در آثار یافت. به‌عنوان نمونه مسئله شرف و عزت به‌صورت تلویحی در برخی نقاشی‌ها قابل مشاهده است اما با

هویت هنر انقلاب اسلامی، تنها در محتوای آثار خودنمایی نمی‌کند، بلکه در برخی از آثار عنوان اثر نیز یادآور مفهوم و موضوعی است که به بیان هویتی اثر کمک می‌کند؛ مانند این اسامی: کربلایی، عروج، رزمنده و براق... در نتیجه، همانطور که مشاهده شد، مؤلفه‌های بعد ملی هویت هنر انقلاب اسلامی تقابل با ظلم و استکبار، تقابل با سازش، ذلت و تسلیم، نمایش‌دهنده و ترغیب‌کننده تقابل با جهان‌خواران و طرفداری از مجاهدان را می‌توان در آثار نقاشی دوران انقلاب اسلامی مشاهده کرد (تصاویر ۱۳ تا ۱۷).

نتیجه‌گیری

با بررسی نمونه‌های انتخاب‌شده مشخص شد که

توجه به ماهیت انتزاعی تر و پیچیدگی بیشتر تصویرسازی برای آن‌ها، به نسبت سایر مفاهیم کمتر مشاهده شد. مسئله نمایش جمال و زیبایی حق نیز از مواردی است که در آثار بررسی شده به سختی می توان دید. البته باید توجه داشت که اقتضائات دوره انقلاب (و در برخی آثار، دفاع مقدس) سبب توجه حداکثری نقاشان به مفاهیم اجتماعی و ملی شده است و در این مسیر، مؤلفه‌های مانند تصویر کردن جمال و زیبایی حق، آن چنان که باید در نظر هنرمندان نبوده است. در بُعد ملی و اجتماعی، مسئله عدالت که در دیدگاه امام خمینی(ره) نیز به عنوان محور بیانات قابل تشخیص بود، از مهم ترین دغدغه‌های قابل مشاهده نقاشان انقلاب اسلامی در آثار مورد بررسی بود. عدالت، چه در سطح اجتماع با رسوا کردن سودجویان جامعه و همچنین توجه دادن به مستضعفان و چه در سطح ملی با مسئله تقابل با ظالمان، اهمیت داشته است. طرفداری از مجاهدان و رزمندگان جبهه حق نیز از موارد پرتکراری است که در آثار مشاهده شد. در نتیجه می توان گفت، مضامین اجتماعی و ملی تا حد مقبولی در آثار به کار می‌رفته‌اند اما در حوزه مضامین فردی، مؤلفه‌های ذکر شده در بیانیه (به جز شهادت) کمتر مورد توجه بوده است.

کتابنامه

آشوری، داریوش. (۱۳۵۷)، *تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ*، تهران: مرکز اسناد فرهنگی آیت.
آوینی، سیدمرتضی. (۱۳۷۸)، *فردایی دیگر (مجموعه مقالات)*، تهران: نشر برگ.
اسماعیل پور، ابوالقاسم. (۱۳۷۷)، *اسطوره، بیان نمادین*، چاپ

اول، تهران: نشر سروش.
بهزادفر، مصطفی. (۱۳۸۶)، *نگاهی به هویت شهر تهران*، تهران: نشر شهر.
جعفرزاده، محمدحسن. (۱۳۸۸)، *منشور فرهنگ از دیدگاه امام خمینی(ره)*، قم: ولاء منتظر.
خمینی(امام)، سیدروح‌الله. (۱۳۷۲)، *صحیفه نور*، جلد ۱ تا ۲۲، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
حافظنیا، محمدرضا. (۱۳۸۱)، *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران: نشر سمت.
زهیری، علیرضا. (۱۳۸۱)، *انقلاب اسلامی و هویت ملی*، قم: نشر انجمن معارف اسلامی ایران.
فکوهی، ناصر. (۱۳۸۰)، «بررسی رابطه میان الگوهای جهانی ملی و قومی و پیامدهای اجتماعی و راهکارهای مقابله‌اش با اثرات سوء آن در لرستان»، *طرح پژوهشی تهران. نامه علوم اجتماعی*، شماره ۱۳.
کرجی، علی. (۱۳۷۵)، *اصطلاحات فلسفی و تفاوت‌های آنها با یکدیگر*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
گودرزی، مرتضی (دیباچ). (۱۳۸۷)، *نقاشی انقلاب: هنر متعهد اجتماعی دینی در ایران*، تهران: فرهنگستان هنر.
گودرزی، مصطفی. (وی) (۱۳۸۸)، «خیال شرقی؛ کتاب تخصصی هنرهای تجسمی: پژوهش، گفتگو، نقد، گزارش علمی». شماره ۴، ص ۹، ۲۳، ۶۵، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۳۵، ۱۹۵، ۲۰۹، ۲۲۴، ۲۲۹.
مظفری‌خواه، زینب. (۱۴۰۰)، «بررسی مؤلفه‌های هویتی در تصویر زنان در نقاشی انقلاب اسلامی ایران با تأکید بر آثار کاظم چلیپا»، *جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*. دوره ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان، ص ۹۱-۱۱۷.
میرهاشمی، سیدعباس. (۱۳۹۱)، *هنر مقاومت ۲*، تهران: نشر ساقی و انجمن هنرهای تجسمی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس.

URL1: <https://defapress.ir/fa/news/262990>

URL2: <https://www.tajasomi.ir>